

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויגש ועשרה בטבת, תשס"ו
מספר 634

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

למשמעותו של צום עשרה בטבת*

כידוע, ארבעה מועדים נקבעו בלוח העברי כזכר לחורבן ירושלים ובית המקדש עוד בתקופת גלות בבל, כעדות הנביא זכריה (ז:א-ה):

וַיְהִי בַשָּׁנָה אַרְבַּע לְדַרְיוֹשׁ הַמֶּלֶךְ הָיָה דְבַר ה' אֶל זְכַרְיָה בְּאֲרֻבָּעָה לַחֹדֶשׁ הַתְּשֻׁעִי בְּכֶסֶלּוֹ. וַיִּשְׁלַח בֵּית אֵל שָׂר אֶצֶר וְרִגְמִים מֶלֶךְ וְנָאֲשָׁיו לְחַלּוֹת אֶת פְּנֵי ה'. לֵאמֹר אֵל הַפְּתָנִים אֲשֶׁר לְבֵית ה' צָבָאוֹת וְאֵל הַנְּבִיאִים לֵאמֹר הֲאֵבָכֶּה בַּחֹדֶשׁ הַחֲמִשִּׁי הַנֶּזֶר כִּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי זֶה כְּמָה שָׁנִים. וַיְהִי דְבַר ה' צָבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר: אֲמַר אֵל כָּל עַם הָאָרֶץ וְאֵל הַפְּתָנִים לֵאמֹר כִּי צַמְתֶּם וְסָפוּד בְּחֲמִישֵׁי וּבְשִׁבְעֵי וְזֶה שְׁבָעִים שָׁנָה הַצֹּם צַמְתָּנִי אָנִי.

לפי חז"ל,¹ מדובר בארבעה ימים, באותם החודשים שהוזכרו בדברי זכריה, שיוחדו לתענית ותפילה בגין הדברים הרעים שאירעו בהם, כפי שמדווחת התוספתא:²

דרש רבי:³ הרי הוא אומר כה אמר ה' צום הרביעי וצום השביעי וצום העשירי וגו'. צום הרביעי, זה שבעה עשר בתמוז שבו הבקעה העיר... צום החמישי, זו תשעה באב יום שנשרף בו בית המקדש... צום השביעי, זה שלשה בתשרי - יום שנהרג בו גדליה בן אחיקם שהרגו ישמעאל בן נתניה, ללמדך שקשה מיתתן של צדיקים לפני המקום כחורבן בית המקדש... צום העשירי, זה עשרה בטבת יום שבו סמך מלך בבל את ידו על ירושלים, שנאמר 'ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחדש העשירי' וגו' 'בן אדם כתב לך' וגו'.

יש קווים משותפים לשלושה מתוך ארבעה צומות אלה. ראשית כול, הם מנציחים אירועים טרגיים שתוצאותיהם היו הרות אסון, מיידיות: פריצת החומות ב"ז בתמוז סימנה את נפילתה

* לעי"נ אמי מורתי פעשא בת יוסף ע"ה, נלב"ע ט' טבת תשנ"א.

¹ ראה הדיון אצל י' תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תש"ס, עמ' 350 ואילך.

² מסכת סוטה, מהד' הגר"ש ליברמן, פרק ו הלכה י (עמ' 189). לגבי המקבילים, השווה תוספ"כ, סוטה-קידושין, עמ' 675 שורות 190 - 191.

³ לפי הגר"ש ליברמן (תוספ"כ, שם, 674 שורות 189-187) צ"ל רבי עקיבא.

הבלתי-נמנעת של ירושלים כולה; ⁴ בתשעה באב חרבו הבית הראשון והשני; בצום גדליה "נהרג גדליה בן אחיקם ונכבית גחלת ישראל הנשארה וסייב להתם גלותן." ⁵ שנית, שפר עליהם גורלם בזה שהם מהווים חוליות בפרקי זמן גדולים יותר בלוח - שבעה עשר בתמוז ותשעה באב שייכים לחטיבת הזמן הנקראת 'שלושת השבועות' או 'בין המצרים', ⁶ וצום גדליה נהיה חלק מעשרת ימי תשובה. ⁷ משום כך זכו ימים אלה במקום בולט יותר בתודעה הכללית.

שונה במקצת הוא מצבו של צום עשרה בטבת. מבחינת התאריך, היום יושב בודד ומנותק מאיזה הקשר המסוגל לחזק את המודעות לקיומו וחשיבותו, ⁸ ובמבט ראשון, גם תוכנו שונה משל שאר הצומות, שכן הוא איננו מציין סופו של תהליך ולא אירוע בעל תוצאות מידיות. עשרה בטבת מציין את היום שבו רק החל המצור על ירושלים, ויש באמת לשאול: מה קרה בו ביום שהניע את הגולים להחליט, מעצמם, לקבוע יום צום וזיכרון דווקא בעקבות תחילת המצור על ירושלים? ⁹ איזה מין זעזוע עבר עם ישראל בעקבות התחלת המצור?

אכן, נודעו בני ישראל שבכל מקום למשמע השמועה הרעה, ¹⁰ והדברים מוצאים ביטוי ברור בדברי הנביא יחזקאל. כך נתבשר הנביא הגולה על נהר כבר את החדשות המרות (כד:א-ב):

וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי בַּשָּׁנָה הַתְּשִׁיעִית בְּחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי בְּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ לֵאמֹר. בֵּן אָדָם פֶּתַח לְךָ אֶת שֵׁם הַיּוֹם אֵת עֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה סֶמֶךְ מֶלֶךְ בְּכָל אֶל יְרוּשָׁלַם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה. הרעדה שאחזתו מורגשת בדברי הנביא. שלוש פעמים חוזרת בפסוק המילה "היום", כאילו להדגיש את עצמת משמעות האירוע שפקד בו ביום את ירושלים. הקורא מרגיש כאילו הנביא נדהם ונרעש, מסרב להאמין את אשר מבשר לו הקב"ה, ולכן ה' מדגיש שוב ושוב שהמצור אכן התחיל "היום". ומתבקשת השאלה: כלום ידע יחזקאל שנבוכדנאצר פולש לארץ ישראל ופניו לכיבוש ירושלים? למה נראה שהופתע?

לי נראה, שאת התשובה יש למצוא בהרגשתם של בני יהודה שיש חסינות מוחלטת לירושלים ולבית המקדש. הדברים מוצאים ביטוי חד-משמעי בנאומו המפורסם של הנביא ירמיהו (ז:א-טו):

הַדְּבָר אֲשֶׁר הָיָה אֵל יְרֵמְיָהוּ מֵאֵת ה' לֵאמֹר: עֲמֹד בְּשַׁעַר בֵּית ה' וְקִרְאתָ שֵׁם אֵת הַדְּבָר הַזֶּה וְאָמַרְתָּ: שְׁמְעוּ דְבַר ה' כֹּל יְהוּדָה הַבָּאִים בְּשַׁעֲרֵי הָאֵלֶּה לְהִשְׁתַּחֲוֹת לֵה'. כֹּה אָמַר ה' צֶ-בָאוֹת אֶ-לְהִי יִשְׂרָאֵל הֵיטִיבוּ דְרָכֵיכֶם וּמַעַלְלֵיכֶם וְאֲשַׁפְּנָה אֶתְכֶם בְּמָקוֹם הַזֶּה. אֵל תִּבְטְחוּ לְכֶם אֵל דְּבָרֵי הַשָּׁקֶר לֵאמֹר הֵיכַל ה' הֵיכַל ה' הֵיכַל ה' הֵמָּה ... הִנֵּה אֲתֶם בְּטֹחִים לְכֶם עַל דְּבָרֵי הַשָּׁקֶר לְבִלְתִּי הוֹעִיל.

ירמיהו מתריס ומתריע נגד האמונה שכנראה רווחה בעם שבית המקדש וירושלים חסינים לגמרי בפני מתקפת מלך בבל, בגין עצם קיומם. ¹¹ ה' - טענו - לא יחריב את ביתו ולא יכניע את ארצו ולא יגלה את עמו, והתנהגותם הדתית והמוסרית אינה רלוונטית בהקשר זה. ואולם ירמיהו בא לנפץ את אשלייתם:

⁴ על פי הכתוב בירמיה (לט:ב) הובקעה העיר ע"י הבבלים דווקא בט' בתמוז, ולא ב"ז בו. ליישוב המנהג לצום ב"ז, יום שבו פרצו הרומאים לעיר, השווה: ירושלמי, תענית פ"ד ה"ה (דף סח ע"ג); ריטב"א, ראש השנה יח ע"ב, ד"ה גרסת הספרים ושו"ע, או"ח סי' תקמט סע' ב.

⁵ רמב"ם, הל' תעניות, פ"ה ה"ב. לגבי השינוי מהטעם לצום שנזכר בתוספתא, ראה דברי מו"ר פרופ' יצחק טברסקי, **מבוא למשנה תורה לרמב"ם**, ירושלים תשנ"א, עמ' 321.

⁶ על פי הפסוק: "גִּלְתָּה יְהוּדָה מֵעֲנִי וּמֵרַב עֲבֹדָה הִיא יִשְׁבָּה בְּגוֹיִם לֹא מִצָּאָה מְנוּחַת כָּל רִדְפֶיהָ הַשִּׁיגוּיָה בֵּין הַמְצָרִים" (איכה א:ג).

⁷ השווה י"ד גילת, "תענית בשבת", **תרכיץ**, נב (תשמ"ג), 1 - 15 (= **פרקים בהשתלשלות ההלכה**, רמת-גן תשנ"ב, עמ' 217 ואילך) וד' שפרבר, **מנהגי ישראל**, א, ירושלים תשמ"ט, עמ' קלח-קנג.

⁸ הודאה במעמדו הרופף במקצת של עשרה בטבת יש למצוא בעובדה שהרב הרצוג זצ"ל הציע לבחור דווקא בו כיום הקדיש הכללי ויום השואה משום שרצה, במידה מסוימת, לחזק את מעמדו של היום. ראה: I. Greenberg, *The Jewish Way: Living The Holidays*, New York 1988, 314-372.

⁹ מתשובתו של הקב"ה ("כִּי צִמְתֶּם וְסָפוּד בְּתַמִּישִׁי וּבְשִׁבְעֵי נֶזֶה שְׁבָעִים שָׁנָה הָצוּם צִמְתֶּנִי אָנִי") משמע שימי הזיכרון היו בהתחלה יזמה של העם, שרק אח"כ אושרה.

¹⁰ השווה תוספתא, סוטה (שם) הלכה יא.

¹¹ סביר להניח שסמכו בזה על הנס שחולל ה' כשגורש סנחריב מלפני חומות העיר בימי חזקיהו (מל"א יט).

הַגִּבּוֹר רָצַח וְנָאֵף וְהִשְׁבַּע לְשִׁקֵר וְקָטַר לְבַעַל וְהִלֵךְ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֲרֵים אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶתֶם. וּבְאַתֶּם וְעַמְדֶתְכֶם לְפָנַי בְּבֵית הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו וְאַמְרֶתְכֶם נִצְלַנּוּ לְמַעַן עֲשׂוֹת אֵת כָּל הַתּוֹעֵבוֹת הָאֵלֶּה. הַמַּעֲרַת פְּרָצִים הִזָּה הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו בְּעֵינֵיכֶם, גַּם אֲנִכִּי הִנֵּה רָאִיתִי נְאֻם ה'. כִּי לָכוּ נָא אֶל מְקוֹמִי אֲשֶׁר בְּשִׁילוֹ אֲשֶׁר שִׁכַּנְתִּי שְׁמִי שָׁם בְּרֵאשׁוֹנָה וּרְאוּ אֵת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לוֹ מִפְּנֵי רַצְוֹת עַמִּי יִשְׂרָאֵל.

וְעַתָּה יַעַן עֲשׂוֹתְכֶם אֵת כָּל הַמַּעֲשִׂים הָאֵלֶּה נְאֻם ה' נִאֲדַבֵּר אֲלֵיכֶם הַשְׁכֵּם וְדַבֵּר וְלֹא שְׁמַעְתֶּם וְאֶקְרָא אֶתְכֶם וְלֹא עָנִיתֶם. וְעָשִׂיתִי לְבֵית אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו אֲשֶׁר אֶתֶּם בְּטָחִים בּוֹ וְלִמְקוֹם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם וְלְאַבְוֹתֵיכֶם פְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְשִׁילוֹ. וְהִשְׁלַכְתִּי אֶתְכֶם מֵעַל פְּנֵי פְּאֲשֶׁר הִשְׁלַכְתִּי אֵת כָּל אַחֲיֵיכֶם אֵת כָּל זֶרַע אֶפְרָיִם.

נראה שכאן יש לאתר את מקור התדהמה של יחזקאל. ברור שהוא ידע את אשר הולך לקרות, שכן הוא עצמו חזה את האסון הממשמש ובא על העם. אולם בהגיע היום, הוא התקשה לקלוט את המתרחש, ולכן היה צורך שהקב"ה ידגיש בפניו שוב ושוב שזאת המציאות. אין תימה אפוא ששאר בני העם הרגישו אף ביתר שאת את גודל הזעזוע של הבאת ירושלים במצור.¹² הלקח הקשה של עשרה בטבת - פגיעותה של ירושלים בגין שחיתויות העם, הביא את העם לכלול את יום התחלת המצור בין ימי הזיכרון והאבל שנקבעו על חורבן הבית הראשון (ואח"כ השני).¹³ לאור הדברים הנ"ל של ירמיהו, מקבלים דברי הרמב"ם יתר תוקף:¹⁴

יש שם ימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהן כדי לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה, ויהיה זה זיכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, שבזיכרון דברים אלו נשוב להיטיב שנאמר (ויק' כו:מ) 'והתודו את עונם ואת אבתם במעלם אשר מעלו בי ואשר הלכו עמי בקרי'.

ד"ר יוסף (ג'פרי) וולף
המחלקה לתלמוד

¹² יש לציין, להבדיל אלף הבדלות, שתגובות דומות פקדו את העולם המערבי כשנשדרה רומא ע"י הגותים (ראה 1 ch. 1, *Civitas Dei*, Augustin ו-Jerome).

¹³ מעניין שבשלב הזה טרם נפלה ירושלים. אולם, השווה דברי התוספתא הנזכרים לעיל, הערה 10.

¹⁴ הלכות תעניות, שם, ה"א.